

ACADEMIA ROMÂNĂ

*Documente de Artă Românească
din Manuscripte vechi*

ADUNATE DE

ION BIANU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

FASC. I

EVANGHELIA SLAVO-GREACĂ

*Scrisă în Mănăstirea Neamțului din Moldova
de GAVRIIL MONACHUL la 1429*

BIBL. BODLEIANA, OXFORD : COD. CAN. GRAECI 122

BUCUREȘTI

1922

LUCRAREA EXECUTATĂ DE UNIVERSITY PRESS, OXFORD

MINIATURILE ȘI ORNAMENTELE POLI-
CHROME DIN EVANGHELIA SCRISĂ ÎN
LIMBILE SLAVONĂ ȘI GRECEASCĂ ÎN
MÂNĂSTIREA NEAMȚULUI ÎN MOLDOVA
ÎN 1429 DE CĂLUGĂRUL GAVRIIL

(*Biblioteca Bodleyană din Oxford. Cod. Canonici. Graeci. 122*)

Notă prezentată la Congresul de Bizantinologie ținut la București în 1924
DE

I. B I A N U

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI,
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Deosebitele arte în legătură cu cartea și cu scrisoarea în general, adică: caligrafia, ornamentarea, miniatura, legătoria, au fost în cursul multor secole din istoria Românilor — ca pretutindena de altfel — numai arte bisericesti. În vechile noastre Principate: Țara Românească și Moldova, ele s'au dezvoltat în același mod ca și arhitectura, pictura și sculptura decorativă. Punctul lor de plecare a fost arta bizantină în transformările ei din mănăstirile muntelui Atos, ale Bulgariei și ale Serbiei.

După căderea acestor state slave din sudul Dunării, Principatele Române, adăpostite între Dunăre și Carpați, au rămas în timp de mai mulți secol singurele state creștine în Europa sud-orientală între lumea occidentală catolică, a cărei dominațiune se întindea până la hotarele noastre de miazănoapte și de apus, și lumea orientală mahometană de Tătari și Turci, a căror stăpânire ajungea până la Dunăre și Nistru. Toată vieța spirituală și intelectuală creștină a trecut de pe țărmul drept pe cel stâng al Dunării și s'a adăpostit la noi.

Munții noștri au fost semănați de mănăstiri începând din Oltenia și întinzându-se până în codrii de miazănoapte ai Moldovei. Domnii, boierii și clerul — Mitropoliți, Episcopi, Egumeni — au înălțat mereu mănăstiri și le-au înzestrat bogat cu pământ, păduri, vii, mori, și sate de țărani (rumâni și vecini) și de robi țigani. În mănăstiri se dezvoltă și din ele se răspândea în țară vieța intelectuală — pe atunci aproape numai religioasă.

Artele cărții erau una din manifestările cele mai caracteristice.

Vieța religioasă formând o strânsă legătură care întruniă toate popoarele cari aparțineau ortodoxiei bizantino-slave: Bulgari, Sârbi, Români, Ucrainieni sau Ruteni, este o problemă din cele mai delicate și mai complicate atât de a deosebi elementele proprii naționale pe cari fiecare popor le-a adus la produsele acestor arte pe lângă cele moștenite dela Bizanț, cât și de a descărca influențele străine venite din Orient sau din Occident, cari s'au adăugat la elementele primitive și au contribuit la dezvoltarea lor.

Acest problem nu poate fi serios limpezit și rezolvit decât prin studiul adânc și amănunțit al documentelor. Pentru acest scop Academia Română a întreprins două publicații:

1. *Bibliografia descriptivă* și ilustrată cu reproduceri din cărțile eșite din tipografiile românești dela 1507—1830.

2. *Documentele de artă românească scoase din manuscrise vechi.*

Cea dintâiu a fost dusă până la anul 1817; dintr'a doua s'a putut face înainte de războiu numai întâia fasciculă.

LES MINIATURES ET ORNEMENTS POLY-
CHROMES DE L'ÉVANGÉLIAIRE ÉCRIT
EN LANGUES SLAVE ET GRECQUE DANS
LE MONASTÈRE DE NEAMTZ EN MOL-
DAVIE EN 1429 PAR LE MOINE GABRIEL

(*Bibl. Bodléenne, Cod. Canonici. Graeci. 122*)

Note présentée au Congrès de Byzantinologie tenu à Bucarest en 1924
PAR

I. B I A N U

PROFESSEUR À L'UNIVERSITÉ DE BUCAREST,
MEMBRE DE L'ACADÉMIE ROUMAINE

Les différents arts qui se rattachent au livre et à l'écriture en général, c'est-à-dire la calligraphie, l'enluminure, la miniature, la reliure, ont été pendant les premiers siècles de l'histoire des Roumains — comme partout ailleurs — presque exclusivement ecclésiastiques. Dans nos anciennes Principautés de Valachie et Moldavie ils se sont développés de la même manière que l'architecture, la peinture et la sculpture décorative, Leur point de départ a été l'art byzantin dans ses transformations athoniques, bulgares, serbes.

Après la chute des États slaves sud-danubiens les Principautés roumaines, abritées par le Danube et les Carpathes, sont restées pendant des longs siècles les seuls États chrétiens dans cette Europe sud-orientale entre le monde occidental catholique, qui s'étendait jusqu'à nos frontières du Nord et de l'Ouest, et le monde oriental turc, mahométan, dont la domination arrivait jusqu'au Danube. Toute la vie spirituelle et intellectuelle chrétienne a passé de la rive droite sur la rive gauche du Danube et a été abritée chez nous. Nos montagnes ont été parsemées de monastères, à partir de l'Oltenie jusqu'au Nord de la Moldavie. Les anciens voévodes, les *domni*, les boïars et le clergé les ont dotés largement de terres, de vignobles, de forêts, de villages, de serfs paysans et d'esclaves bohémiens. Leurs nombre augmentait sans cesse. La vie intellectuelle — alors presque exclusivement religieuse — s'y développait et, de là, se répandait. Les arts du livre étaient une de ses manifestations les plus caractéristiques.

Cette vie religieuse formait un lien qui unissait tous les peuples appartenant à l'orthodoxie byzantino-slave: Bulgares, Serbes, Roumains, Ucrainiens ou Ruthènes. Démêler les éléments propres, nationaux, que chacun a apporté aux produits de ces arts, de même que les influences étrangères venues, de l'Orient ou de l'Occident, qui s'y sont joints et qui ont contribué à leur développement, est un problème des plus délicats et des plus compliqués. Il ne peut être sérieusement éclairé que par l'étude minutieuse et approfondie des documents.

C'est dans ce but que l'Académie Roumaine a entrepris deux publications:

1. la *Bibliographie descriptive et illustrée, avec des reproductions, des livres sortis des imprimeries roumaines depuis 1507*;

2. les *Documents d'art roumain tirés des anciens manuscrits.*

La première a été menée jusqu'en 1817, de la seconde a pu être exécuté avant la guerre seulement ce premier fascicule.

Această fasciculă, pe care am avut onoarea să o prezint Congresului, cuprinde zece stampe reproduse din cel mai vechiu manuscris din Moldova, care ne este cunoscut: Evanghelia scrisă pe frumoase foi mari de pergament în limba slavă — limba oficială a bisericii românești în acel timp — cu textul grecesc pe margine. A fost scrisă la 1429 în mănăstirea Neamțului în Moldova de călugărul Gavril. Volumul se află în Biblioteca Bodleyană din Oxford, unde s'a putut ușor face frumoasa reproducere a stampelor executată înainte de război în atelierele dela «University Press».

Pe patru stampe sunt reproduse fețele începătoare ale celor patru Evanghelii, ornamentată fiecare cu două frontispicii în colorii, unul pentru textul slav, care este principal, celălalt mai mic pentru textul grec. Pe alte patru stampe sunt reproduse chipurile Evangheliștilor. O stampă este ocupată cu ornamentele secundare și cu inițiale; iar pe stampana finală este reprodus epilogul volumului cu prețioasele date despre originea lui.

De o însemnătate capitală sunt chipurile Evangheliștilor, atât pentru chenarele bogate și variate și prin motivele arhitecturale, cât mai ales prin felul cum sunt tratate de artist figurile scriitorilor Sfințelor Cărți. Elementele și manierele arată o înrudire evidentă cu primitivii italieni. Este influența venită la noi direct sau indirect din Italia, cum ne-au venit trei pătrare de secol mai târziu dela Veneția tipografii și tipografiile cari ne-au dat frumoasele cărți din 1508—1512? sau aceste afinități artistice se explică numai prin acelaș izvor comun bizantin?

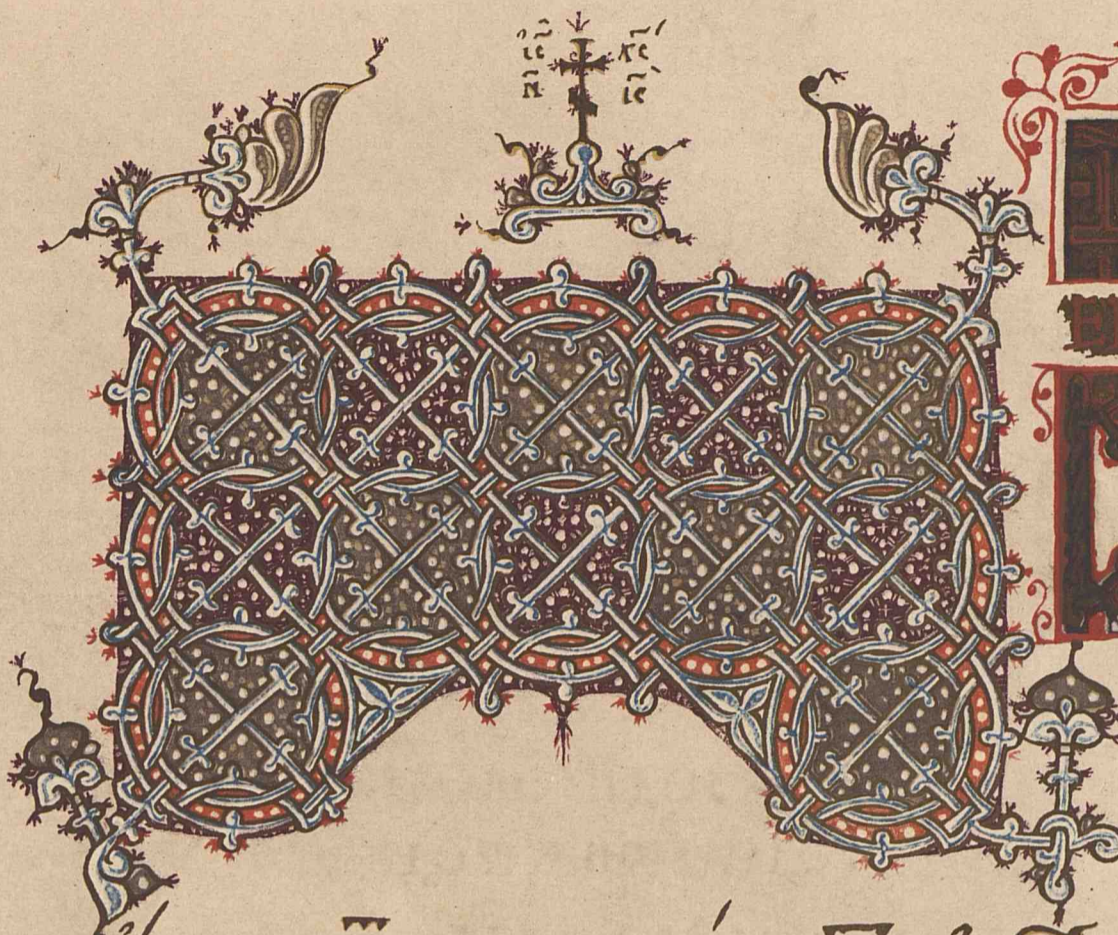
Intâia explicație pare mai probabilă. În orice caz avem aici un problem din istoria civilizațiunii și a artei popoarelor din țările balcano-carpatică, a căruia deslegare va arunca o vie lumină asupra fraternității intelectuale de mai multe ori seculare a acestor patru popoare așezate între Bizanț și Kiev și între Adriatică și Marea Neagră, fraternitate care ar putea fi o prețioasă indicație și pentru viitorul lor.

Ce fascicule, que j'ai eu l'honneur de présenter au Congrès, contient dix planches tirées d'un des plus anciens manuscrits moldaves qui nous soient connus. C'est l'Évangélaire écrit sur beau parchemin en vieux slave — la langue officielle de l'Église roumaine à cette époque — avec le texte grec ajouté en marge. Il a été écrit en 1429 dans le monastère de Neamț en Moldavie par le moine Gabriel. Le volume se trouve dans la Bodléenne d'Oxford, et l'excellente reproduction des planches y a été facilement exécutée avant la guerre dans les ateliers de l'University Press.

Sur quatre planches sont reproduites les pages initiales des Évangiles, ornementée chacune de deux frontispices polychrômes, l'un pour le texte slave, qui est le principal, l'autre plus petit, pour le texte grec. Sur quatre autres planches sont reproduites les images des Évangélistes. La neuvième planche est occupée par des ornements secondaires et des initiales ornementées; sur la planche finale est reproduit l'épilogue du volume avec les précieuses données sur son origine.

D'une importance spéciale sont les images des Évangélistes, autant par la manière dont sont traitées par l'artiste les figures des autres des livres saints, que par leur encadrements décoratifs riches et variés et par les motifs d'architecture qui les accompagnent. La manière indique une parenté évidente avec les primitifs italiens. Est-ce une influence directe ou indirecte venue chez nous de l'Italie, comme trois quarts de siècle plus tard, nous sont venues de Venise les imprimeurs et les imprimeries qui nous ont donné les beaux livres du 1508—1512? Ou est-ce seulement la même source byzantine qui explique ces affinités artistiques?

La première explication me semble la plus probable. En tout cas, voici un problème d'histoire de la civilisation et de l'art des peuples des pays balcano-carpatiques, dont la solution jettera une vive lumière sur la fraternité intellectuelle plusieurs fois séculaire de ces quatre peuples sis entre Byzance et Kiev et entre l'Adriatique et la Mer Noire, fraternité qui serait une précieuse indication aussi pour leur avenir.

ιησος υγιεινως ιου χρι του
 δαδ, υου αβρααμ • αβρα
 αμ εγγρηνοσ τηρ ισαακ • ι
 σαακ δε εγγρηνοσ τηρ ιακωβ
 ιακωβ δε εγγρηνοσ τηρ ιουδ
 ε τρισ αδελφοισ αυτου • ιουδ
 δε εγγρηνοσ τηρ φαρισ • ε τ
 (αρα, εκ της θαιερ • φαρισ δε εγγρ
 ηνοσ τηρ εσραμ • εσραμ δε εγγρηνο
 τηρ αραμ • αραμ δε εγγρηνοσ τηρ
 αμραδαμ • αμραδαμ δε εγγρηνο
 τηρ ρασουτων • ρασουτων δε εγγρηνο
 τηρ σαδμωων • σαδμωων δε εγγρηνοσ τη
 ρουδ, εκ της ραχερ • ρουδ δε εγγρ
 ηνοσ τηρ ωβηδ • εκ της ρουθ • ρουθ
 δε εγγρηνοσ τηρ ιεσσαμ • ιεσσαμ δε εγγρ
 ηνοσ τηρ δαδ, τηρ βασιλευ • δαδ
 δε ο βασιλευ, εγγρηνοσ τηρ σαρομω
 ρου εκ της του ουριου • σαρομωρ δε
 εγγρηνοσ τηρ εσραμ • εσραμ δε εγγρ
 ηνοσ τηρ αβια • αβια δε εγγρηνο
 σ τηρ αου • αου δε εγγρηνοσ τηρ ιου
 σαφατ • ιουσαφατ δε εγγρηνοσ τη
 ισοραμ • ισοραμ δε εγγρηνοσ τηρ οβιαμ
 οβιαμ δε εγγρηνοσ τηρ ισααμ • ισα
 αμ δε εγγρηνοσ τηρ αρχ • αρχ
 δε εγγρηνοσ τηρ εσραμ • εσραμ
 δε εγγρηνοσ τηρ μαμωω • μαμωω
 δε εγγρηνοσ τηρ αμω • αμω δε
 εγγρηνοσ τηρ ιουσαμ • ιουσαμ δε
 ηνοσ τηρ ιεχοριαμ • ε τρισ αδελ
 φοισ αυτου • ιουδ της μετοικεσιασ
 βαβυλωνοσ • μετω δε της μετοικ
 εσιασ βαβυλωνοσ, ιεχοριασ εγγρ
 ηνοσ τηρ σαραθημ • σαραθημ δε
 εγγρηνοσ τηρ ροσριαβελ • ροσρια
 βελ δε εγγρηνοσ τηρ αβιοουδ • αβι
 ουδ δε εγγρηνοσ τηρ ελαιμ • ελαι
 μ δε εγγρηνοσ τηρ αβωρ • αβωρ δε
 εγγρηνοσ τηρ σαδωκ • σαδωκ δε εγγρ
 ηνοσ τηρ αρχ • αρχ δε εγγρ
 ηνοσ τηρ βλιουδ • βλιουδ δε εγγρ
 ηνοσ τηρ ελαιμ • ελαιμ δε εγγρηνοσ

ΕΞ ΕΘΝΩΝ ΑΤΘΕΑΣΤΟΣΥ

Η ΓΑΡ ΩΣΤ ΒΛΙΓΧΚΑ • ΕΝΑ ΔΚΑ
 ΕΝΑ ΑΒΡΑΑΜΛΒ • ΑΒΡΑΑΜΛΡΟ
 ΔΗΙΣΑΑΚΑ • ΙΣΑΑΚΛΚΕΡΟΔΗΙΑ
 ΚΩΚΑ • ΙΑΚΩΒΛΚΕΡΟΔΗΙ
 ΟΥΔΛΗΒΡΑΤΙΛΕΓΟ • ΙΟΥΔΑ
 ΚΕΡΟΔΗΦΑΡΕΣΑΗΖΑΡΛΩ
 ΦΑΛΛΑΡΥ • ΦΑΡΕΣΚΕΡΟ

ΒΥΜΕ ΠΡΤΔΥΡΟΖΔΥΤΚΟΜΛΧΒΤΜ.

ВЪВЕДѢНІЕ КЪ АПОСТОЛѢ

ВЛІЕ . НЕ ПРѢПРОЕВѢЩЕНІЕМЪ . ГЛА , А:
 АЛЛОΕΥΛΙΙΙΥΧΒΑΣΗ
 ΒΑΙΑ . ΗΚΟΛΕΕΠΗΕΑΝΟ
 ΒΨΡΡΨΨΧΨ . ΣΕΛΖΨΠΟΕΗ
 ΛΑΛΑΓΓΑΛΜΟΕΓΟΠΡΨΔΛΗ
 ΨΕΜΨΤΒΟΗΜΨΗΨΕΟΥΓΟ
 ΤΟΒΗΤΨΠΛΤΨΤΒΟΗΠΡΨ
 ΤΟΒΟΛ . ΓΛΑΒΨΠΨΨΑ

Βρχή του λαλήσιου
 τῷ χυ, ἡοῦ τοῦθῷ
 ὡς γεγραπται ἐν
 ἱερῆ περιφίταις .
 ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τῆ ἀν-
 ἡλιου προπερὸ ποῦ
 ὡς κατακαύσῃ τὴν ὄδον
 ἃ εἰπεραθῆ ἃ . φωνη
 βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ , ὅτι
 μακάρι ἢ ὁδοὺ κῆ , ἀφῆκε
 ποιῆτε τὰς περὶ αὐτοῦ .

EVANGHELIA DE LA MARCU

Scrisă în Mănăstirea Neamțului (Moldova) la 1429

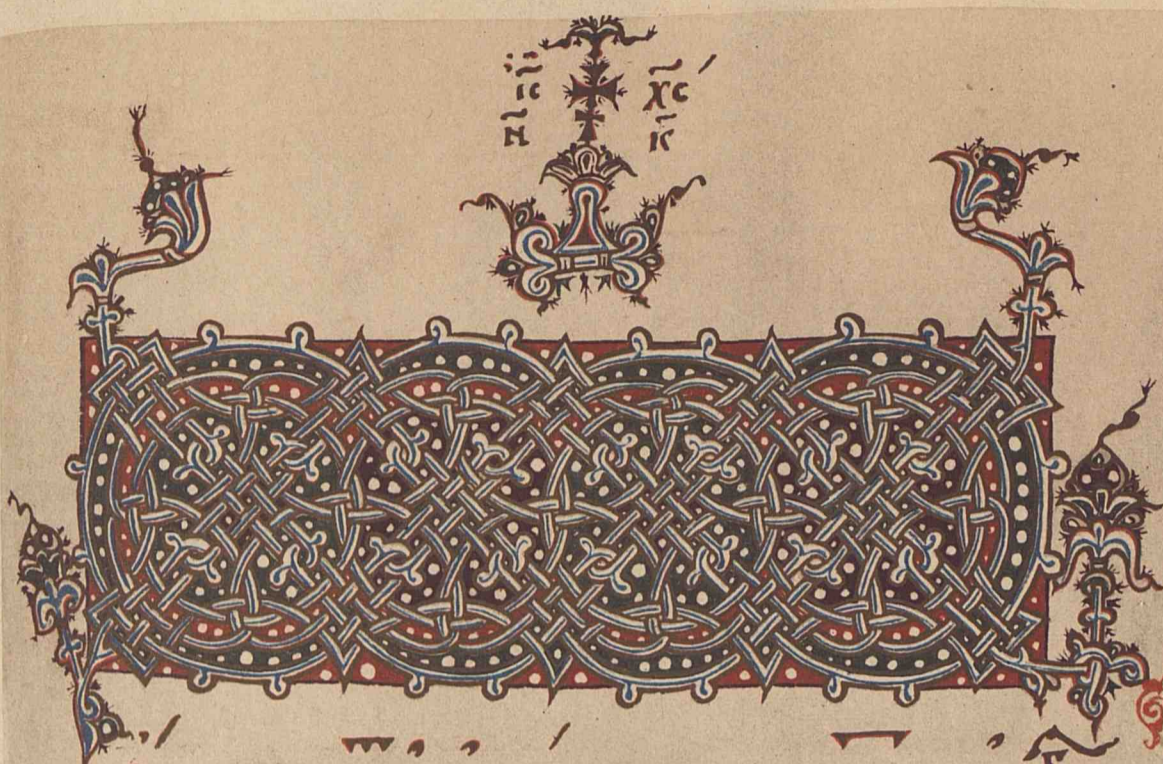
Bibl. Bodleiana : Cod. Can. Graeci 122

EVANGHELIA DE LA LUCA

Scrisă în Mănăstirea Neamțului (Moldova) la 1429

Bibl. Bodleiana : Cod. Can. Graeci 122

ВЪСѢДѢ ИОАННА СТОЕУ

ВЪСѢДѢ ЛѢВІ СѢДѢ ЛѢ ПЛѢХУ

ВЪНАУМОУ СЛОВО . НЕ СЛОВО
БѢ КЪ БѢ . НЕ БѢ СЛОВО

СѢ БѢ И СКО НІ КЪ БѢ . ВЪСѢ
ТѢ МЪ БЫША . НЕ СЪ НЕГО НИ

УТО ЖЕ БЫ СѢ ЖЕ БЫ СѢ
ВЪТО МЪ ЖИВОТЪ БѢ . И

ЖИВОТЪ БѢ СѢ ВѢ ТЪ ЛѢ СѢ .
НЕ ВѢ ТЪ ВѢ ТЪ ЛѢ СѢ ВѢ ТИ СѢ . И

ТѢ МЪ СЕГО НЕ ОБЪЯТЪ . БЫ СѢ КЪ
ПОСЛА НЪ ОБЪ . И МЪ СЕ МΟΥ ІОАННЪ

ἀρχὴ ἢ ὄλου,
καὶ ὁ λόγος
ἢ πρὸς τὸν
πᾶν . Ἦ ὅτι ἢ ὁ
λόγος . οὗτος
ἢ ἢ ἀρχὴ πρὸς τὸν
πᾶν . πᾶν τὰ δι' αὐτοῦ
γένετο . Ἦ χωρὶς
αὐτοῦ ἦν ὁ οὐδὲ
ἦν . οὐ γέγονεν . ἢ αὐτῷ
ζῶν ἢ . Ἦ ἢ ζῶν ἢ τὸ
φῶς τῶν ἀνθρώπων . Ἦ τὸ φῶς
ἢ τῆ σκοτίας φαιερῶν . Ἦ
ἢ σκοτίαι αὐτῶν οὐκ ἀφ' αὐτοῦ .
ἦν ὁ οὗτος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς

EVANGHELISTUL MATEIU

Din Evanghelia scrisă în Mănăstirea Neamțului (Moldova) la 1429

Bibl. Bodleiana: Cod. Can. Graeci 122

EVANGHELISTUL MARCU

Din Evanghelia scrisă în Mănăstirea Neamțului (Moldova) la 1429

Bibl. Bodleiana: Cod. Can. Graeci 122

EVANGHELISTUL LUCA

Din Evanghelia scrisă în Mănăstirea Neamțului (Moldova) la 1429

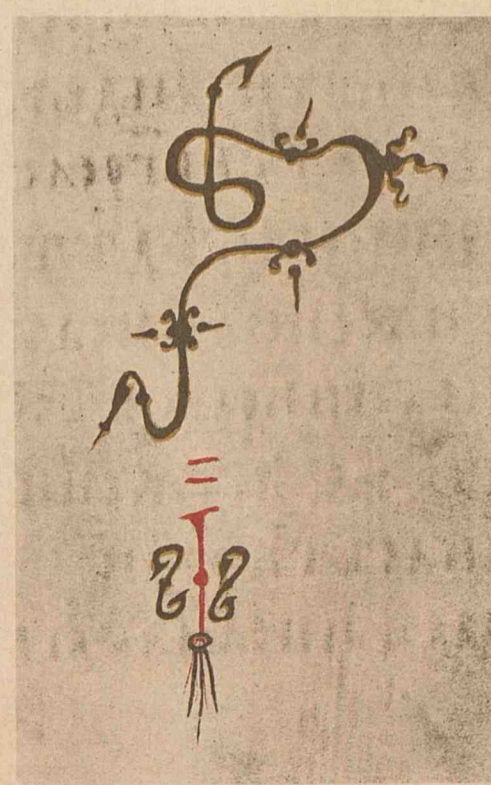
Bibl. Bodleiana: Cod. Can. Graeci 122

EVANGHELISTUL IOAN

Din Evanghelia scrisă în Mănăstirea Neamțului (Moldova) la 1429

Bibl. Bodleiana : Cod. Can. Graeci 122

INFRUMUȘETERI ȘI INIȚIALE

Din Evanghelia scrisă în Mănăstirea Neamțului (Moldova) la 1429

Bibl. Bodleiana: Cod. Can. Graeci 122

Прѡмни въскрѣніа оутрѣнѣ, в не прѣвѣліе.
Гла а. нѣкѣ въскрѣніа гла. **Ѹ**спнама гнѣко:
Гла в. въстаніе гнѣми. **Ѹ**гнѣмоннѣта:
Гла г. рѣцѣ текѣ азъ. **Ѹ**въспонте гнѣ:
Гла д. въскрѣніа гнѣполѣ. **Ѹ**бѣоушнама гнѣ:
Гла е. въскрѣніа гнѣми. **Ѹ**неповѣдѣте гнѣ:
Гла з. гнѣвъзвнѣніа. **Ѹ**пасыіа вънѣ:
Гла ж. въскрѣніа гнѣми. **Ѹ**неповѣдѣте гнѣ:
Гла н. въцрѣтѣа гнѣ. **Ѹ**владѣшемо гнѣ:

Благонзволениемъ оца. и на
 оутеніемъ. сна. неаврѣшеніе
 стго дѣа. оутинне інтерѣуа
 бѣднѣагоу стивагоу оуоуеи в ас
 бѣна іоуа ле за пѣра во в оуа м. со спо
 дартѣ в асн земліа молдѡ в лах ін
 ікоу. нѣагоу стѣ в оне іог жн
 маріны. е жѡпа жѣлаіе мѣра
 ждѣгшнѣа любвн хѣ гнѣ словѣсѣ
 ратнтелннѣа. патѣща гнѣмо
 даде інспнсагоу бѣ гнѣуа
 неаврѣшеніа мѣа ма
 ртѣа в бѣ
 днѣ
 р жко ж саврѣніа мѣна гнѣ сна іог рн
 ікоу. нѣагоу стѣ в оуа мѣ мѣоу н
 стн. рн :

30

EPILOG

Din Evanghelia scrisă în Mănăstirea Neamțului (Moldova) la 1429

Bibl. Bodleiana: Cod. Can. Graeci 122